

HUASTUANİFT

*Elife BOZKURT**

Türk Dil Kurumunun Eski Uygurca Kütüphanesi serisinin üçüncü kitabı olarak Ekim ayında yayımlanan bu kitap, Manihaist Uygur metinlerinden “Uygurların Tövbe Duası” olarak bilinen *Huastuanift*’in karşılaştırmalı metin yayımıdır. Eser, Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ yöneticiliğinde Betül ÖZBAY tarafından 2008 yılında hazırlanan lisans bitirme tezinin genişletilmiş ve yeni yayımlarla desteklenmiş biçimidir.

Kitap, Mehmet ÖLMEZ’in “Sunuş”u, ÖZBAY’ın “Ön Söz”ü ve “Kısaltmalar”ın ardından uzun ve ayrıntılı bir “Giriş” bölümüyle devam etmekte, “Huastuanift” başlıklı bölüm ise kitabın ana kısmını oluşturmaktadır. Bunlara ek olarak kitabın sonunda *Huastuanift*’in Berlin nüshalarının fragmanları, *Huastuanift*’in Londra nüshasının fragmanları, II. Dünya Savaşında kaybolan T. II Y.60^{a-b} numaralı fragmanların Albert von LE COQ yayımına dayanan faksimilesi ve Böğü Kağan’ın Mani dinini kabul edişinin anlatıldığı U 72 ve U 73 demirbaş numaralı fragmanları gibi belgelerle zenginleştirilmiş “Kaynaklar” ve “Ekler” kısımları yer almaktadır.

Çalışmayı yöneten ve kitabın sunuş yazısını yazan Mehmet ÖLMEZ, eserin yöntemini ve önceki çalışmalardan farkını şöyle ifade eder: “... Burada yayımlanan çalışma ise ilk günden bugüne alanda yapılan yenilikleri göz önünde bulunduran en yeni yayındır. Yayının bir özelliği de yazmanın ilk kez burada renkli ve yeni bir fotoğrafının yer almasıdır...”¹ ÖZBAY da, eserin ön sözünde bu incelemeyi yaparken mümkün olduğunca çok kaynak taradığını,

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bozkurtelife@gmail.com

1 ÖZBAY: 8. s.

Türkiye kütüphanelerinde ulaşılabilen metin üzerine yapılmış çalışmaları incelediğini ve *Huastuanift*'te yer alan bazı konular üzerindeki yorum farklarını karşılaştırmalı olarak verdiğini söyler²; ayrıca eserde metin incelemesine geçmeden önce kısaca Uygurların tarihi, kültürü, edebiyatı, dili üzerine bilgiler verir, Mani dini ve Manihaist Uygurlarla birlikte Uygurların Mani dinini öğrendikleri halk olan Soğudlar ve Soğudcadan da kısaca söz eder.

Birinci “Giriş” bölümünde *Huastuanift*'in 1906'da Sir Aurel STEIN tarafından bulunduğu, eser üzerine yapılan ilk çalışmanın RADLOFF'a ait olduğu, ilk kez 1941 yılında S[üleyman] HİMRAN tarafından Albert von Le COQ'un *Dr. Stein's Turkish Khuastuanift From Tun-huang* (1911) adlı çalışmasından Türkçeye tercüme edildiği ve 2008 yılında yazar tarafından *Huastuanift (Metin, Çeviri, İndeks)* başlıklı lisans bitirme tezine kadar Türkiye'de herhangi yeni bir yayın yapılmadığı belirtilir. Eski Uygur ve Mani yazısı için kullanılan yazı çevirimi ve harf çevirisi tablolarından sonra “I.A. Uygurlar” başlığı altında MORIYASU³ 2002-2003'ten yararlanılarak hazırlanmış iki haritayla birlikte Uygurların tarihi kısaca anlatılır. İlk kez Willi BANG tarafından *TT II*'de yayımlanan ve sonra Şinasi TEKİN'in Türkçe tercümesini yaptığı, Larry CLARK'ın metnin bir bölümünün tercümesine yer verdiği Böğü Kağan'ın Mani dinini kabul edişini anlatan, bugün Berlin'de saklanan U 72 ve U 73 numaralı fragmanların daha önceki yayınları arasındaki farkların dipnotlarla karşılaştırmalı olarak gösterildiği harf çevirisi, yazı çevirimi ve Türkçeye tercümesi verilir.

Doğu Asya'da Mani dinini halkına kabul ettiren tek hükümdar olan Böğü Kağan'ın bu dini devlet dini olarak kabul etmesinin sebepleri MACKERRAS'tan⁴ yapılan alıntıya göre şu şekilde sıralanır:

- *Kağan, hem halkının kültür seviyesinin yükselmesi hem de savaşçı olarak kalabilmeleri için bu dini seçmiş olabilir;*
- *Özellikle Budizmden farklı bir din seçerek Tang Hanedanlığına karşı halkının geleceğini korumak istemiş olabilir;*
- *Halkının yerleşik hayat düzenini Tang'dan değil de daha batıdaki uygarlıklardan öğrenmesini istemiş olabilir;*

2 *age.*, 9. s.

3 Takao MORIYASU: “History of Manichaeism among the Uighurs from the 8th to the 11th Centuries in Central Asia”, Four Lectures at the Collège de France in May 2003: Osaka University The 21st Century COE Program Interface Humanities Research Activities 2002-2003.

4 ÖZBAY: 34. s.

- *Soğdların bölgedeki ticari güçlerinden faydalanmak istemiş olabilir;*
- *Bütün bunların yanı sıra kağan, bu dine kişisel bir ilgi de duymuş olabilir. İsyandan sonra bölgedeki yağma ve zulüm Soğdlu rahipler tarafından kağana karşı ustaca kulanılmıştır.*

Bögü Kağan'dan sonraki hükümdarların Çin yanlısı politikaları devleti zayıflatmış, Manihaistlerin etkisi de Uygurlarda zamanla önemini yitirmiştir. 839'da Kırgızların Uygurların başkentini basarak Hazar Tegin'i öldürmeleriy-le devletleri son bulur. Bundan sonra Uygurların bir kısmı Tibet'e sığınmış, on beş boyu batıya göç etmiştir. Batıya doğru giden grubun bir kısmı Gansu'da uzun müddet Çin'e bağımlı yaşamış olan Gansu Uygur Devleti'ni kurmuştur. Bunlar 940'ta Kitan, 1028'de Tangut, 1226'da da Moğol hâkimiyetine girmişlerdir. Batıya göç eden öbür Uygurlarsa Beşbalık'a yerleşip İpek Yolu ve verimli arazileri sayesinde kısa sürede zengin olmuşlardır. 1209'da Moğol hâkimiyetine girmişler ve bundan sonra da Moğol Devleti yönetiminde önemli görevlerde bulunmuşlardır.

Bozkır kağanlığından sonraki Uygurların yerleşimiyle ilgili ve Asya, Avrupa, Türkistan'ın durumunu gösteren MORIYASU 2002-2003'ten yararlanılarak hazırlanan iki harita yer alır.⁵

Bir sonraki başlık "I.B. Uygurca"dır ve burada Eski Uygurca, Orta Asya'daki VIII.-XI. yüzyıldan kalma yazıtların, Xinjiang'da bulunan yazmaların ve blok basmaların dili olarak tarif edilir. Eski Uygurcanın *Huastuanıft* metninde görülen genel özellikleri şunlardır:⁶

Orhon Türkçesinde ayrı bir fonem olarak yer alan /ñ/ (ny), *Huastuanıft* nüshalarında hem /n/ hem de /y/'li biçimlerde görülür. *anıg* 'kötü' (Huast. L 143), *ayıg* 'kötü' (Huast. SPb. 64) vd.

Türkçenin damak uyumu (artlık-önlük uyumu) kuralı bu metinde sadece yabancı kelimelerde bozulmaktadır. *nigoşak* 'inanan, mümin', *vuşanti* 'oruç' vd.

Özellikle birden fazla heceli kelimelerde dudak uyumu bozulur. *yertinçü* 'yeryüzü, dünya' vd.

Runik harfli yazıtlarda söz içi ve söz sonunda /b/ ile yazılan kelimeler bu metinde /v/ ile yazılır. *sebin-* > *sevin-* 'sevin-', *sub* > *suv* 'su' vd.

Vurgusuz orta hece ünlüsü düşmektedir. *adırıl-* > *adrıl-* 'ayrıl-', *ötürü* > *ötrü* 'sonra' vd.

5 *age.*, 35. s., 36. s.

6 *age.*, 36. s., 37. s.

Orhon Türkçesinde /b-/ ile başlayan ve içinde geniz ünsüzü bulunduran kelimelerde /b-/ > /m-/ değişimi görülür. *beñigü* > *meñigü* ‘ebedi’ vd.

/d/ sesi ile başlayan bazı eklerde /d/ ~ /t/ nöbetleşmesi görülmektedir. *anda* ~ *anta* ‘orada, onda’, *antada* ‘orada’ vd.

“I.C. Uygur Edebiyatı” başlığı altında Bozkır Uygur Kağanlığından kalan yazıtlar sıralanmış ve bu yazıtlar hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Uygurların yerleşik hayata geçmesiyle benimsedikleri yeni dinleri ve kültürleri bu kültürlerden tercüme yapılarak öğrenmeye çalışmalarından yeni eserler ortaya çıkardıkları, bu eserlerden Budist metinlerde Sanskritçe, Toharca ve Çince; Manihaist metinlerde İrani diller, Hristiyanlığa ait metinlerde ise Süryanice unsurlarla sıklıkla karşılaşıldığı; bu edebiyatın eserlerinin farklılıklarının esasının dinlere dayandığı ve bunun yalnızca metinlerin içeriğini değil, biçimini de etkilediği belirtilmiştir. Budist Uygur edebiyatıyla ilgili kısaca bilgi verildikten sonra ayrıntılı bilgi için ÖLMEZ⁷ ve TEZCAN⁸ gönderme yapılmıştır.

“I.C.1. Manihaist Uygur Edebiyatı” başlığında Manihaist Uygur metinlerinin kataloğunu yayımlayan Jens WILKENS’tan alıntıyla eserler şu şekilde tasnif edilmiştir:⁹

1. *Tarihî raporlar, hikâyeler, fabllar ve efsaneler*
2. *Vaazlar, dinî öğütler, emir ve yasalar*
3. *Manihaizme ilgili öğretici metinler*
4. *Kozmoloji, kozmogoni, mitoloji ve eskatoloji metinleri*
5. *Ayin metinleri (ilahi, dua vs.)*
6. *Tövbe duaları*
7. *Karışık içerikli metinler*
8. *Kişisel belgeler (mektup, diğer metinlerden ayrılmış kolo-fonlar vs.)*
9. *İçeriği belirlenemeyen metinler (Uygur, Mani ve Runik yazılı metin parçaları)*

Bu başlıkların daha sonra kendi içlerinde de küçük gruplara ayrıldığı ve yaklaşık yirmi alt grubun ortaya çıktığı belirtilir. Hangi grupta olduğu tespit edilemeyecek kadar küçük parçaların da mevcut olduğu; metinlerin büyük

7 Mehmet ÖLMEZ: “Kurzer Überblick über die buddhistische Übersetzungsliteratur in Alt-türkisch (Eski Türkçe Budist Çeviri Edebiyatına Kısa Bir Bakış)”, *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*: Nevin Önberk Armağanı: Ankara 1997, ss. 225-256.

8 Semih TEZCAN: “Uygur Edebiyatı”, *Türk Ansiklopedisi*: Ankara 1984, C XXXIII, ss. 126^b-131^b. M.E.B. Devlet Kitapları.

9 ÖZBAY: 41. s.

kısımının mitoloji ve kozmogoni içerikli ve düz yazı şeklinde olup özellikle ilahi ve dualarda şiir tarzında olanların da var olduğu söylenir. Manihaist hikâyelerin biçim ve içerik bakımından Soğud ve İran edebiyatının etkisinde olduğu, sonraki dönemlerde bölgenin çok dinli yapısından kaynaklanan Budizm etkisinin de görüldüğü söylenir.

Budizm, Mani dini ve Hristiyanlık gibi yeni dinlerle birlikte yerleşik hayata geçen Uygurların sanatı eski inançlarıyla birleşip Uygur sanatını doğurmuştur. Uygur sanatı da edebiyatı gibi inanç farklarına göre tasnif edilebilir. Eserde de buna bağlı olarak “I.D. Uygur Sanatı”nın; Budist Uygur sanatı, Manihaist Uygur sanatı ve Hristiyan Uygur sanatı olarak ayrılabilceği belirtilip Manihaist Uygur sanatı anlatılmıştır.

Mani dini, III. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Avrupa'nın güneyinden Asya'nın doğusuna kadar geniş bir coğrafyada uzun bir süre varlığını sürdürmüştür. Bu dinin kurucusu Mani, aynı zamanda ressamdı ve Müslüman Ortadoğu, Mani'yi daha çok ressam olarak tanımaktaydı. Mani, resim yeteneğini kitaplarına da yansıtmış ve anlattıklarını resmetmiştir. Manihaistlerden kalan eserlerdeki sanat anlayışı bu alanın araştırmacıları için her zaman ehemmiyetli olmuştur. Bu başlıkta Manihaist sanatın esas malzemesinin bugün Berlin Eyalet Müzeleri (Staatliche Museen zu Berlin)'nde ve Berlin Eyalet Kütüphanesi (Staatsbibliothek zu Berlin)'nin Asya Sanatı Müzesi (Museum für Asiatische Kunst)'nde, Berlin Brandenburg Bilimler Akademisi (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften)'nde bulunduğunu ve Zsuzsanna GULÁCSI'nin¹⁰ 2001'de yayımladığı katalogda Manihaist sanat anlayışını ayrıntılı bir şekilde değerlendirdiğini ve bu konuda yapılan ilk çalışmaların LE COQ'a ait olduğunu yazar. Mani'nin kendi dininin her ayrıntısını yazdığı, bunları tasvirlerle süslediği ve hatta bazı Manihaist kitapların sadece resimlerden oluştuğu ve bunlara *arzhang* ‘resimli kitap’ dendiği kaydedilir. Burada bu sanatın özellikleri hakkında, GULÁCSI'nin kataloğundan alınan altı örneğin de yer aldığı bilgiler ve Manihaist metinlerin siyah mürekkep kullanılarak küçük harflerle yazıldığı, noktalama işaretleri ve başlıkların çoğunlukla kırmızı mürekkeple gösterildiği gibi bilgiler vardır.

Uygur metinleri çok çeşitli yazı türleri ile yazılmıştır. Runik yazı Manihaistlerce, Süryani yazısına dayanan Estrangelo Hristiyanlarca, Mani yazısı Manihaistlerce, Soğud yazısı az sayıda metinde kullanılmış olup ilk dönemlerde Budistlerce, Budist metinlerin ve Uygur metinlerinin büyük kısmı da bu

10 Zsuzsanna GULÁCSI: Manichaeon Art in Berlin Collections. A comprehensive catalogue of Manichaeon artifacts belonging to the Berlin State Museums of the Prussian Cultural Foundation, Museum of Indian Art, and the Berlin Brandenburg Academy of Sciences, deposited in the Berlin State Library of the Prussian Cultural Foundation: Brepols 2001, VIII+383 s. Corpus Fontium Manichaeorum. Series Archaeologica et Iconographica I.

yazıdan gelişen Uygur harfleriyle kaleme alınmıştır. Brahmi yazısı ve Tibet alfabesiyle de az sayıda metin vardır. Uygur harfleriyle ilgili şu kısa bilgiler eserde yer alır:¹¹

Eski Uygur döneminin en çok kullanılan yazısı Uygur alfabesi dediğimiz Soğd yazısından geliştirilen yazıdır. Önceleri birbirine paralel satırlar şeklinde sağdan sola doğru yazılırken son dönemlerde soldan sağa veya yukarıdan aşağıya doğru yazılmıştır.

Çoğunlukla taş anıtlarda kullanılan Runik yazı, az sayıda Eski Uygurca Manihaist metinde de kullanılmıştır.

Çok nadir olarak kullanılan Soğd yazısının imlası tutarsızdır. Bu yazıda Uygur yazısından farklı olarak /z/ kendisinden sonraki harfle birleşir ve bazı Türkçe sözcüklerdeki ünlüler Soğdcadaki şekliyle yazılır.

Turfan bölgesinde bulunan ve bugün Berlin koleksiyonunda saklanan Brahmi yazısıyla Uygurca yüz fragman vardır. Bir hece yazısı olan bu yazı, /o, u/, /ö, ü/ arasındaki farkı göstermesi açısından önemlidir.

Orta İran dilleri ve Eski Uygurca yazmaların bir kısmında kullanılan Mani yazısı Semitik kökenlidir. Mani dinine inananlarca kullanıldığı için yazıya Mani yazısı denilmiştir. Eski Uygurca Manihaist metinlerin çoğunluğu bu yazıyla yazılmış olsa da Uygur yazısıyla Manihaist metinler de vardır. Sağdan sola doğru, alt alta paralel olarak yazılan bu yazının yaklaşık yirmi beş yazı işaretine ek olarak çeşitli noktalama işaretleri de vardır. Soğdlar, Partlar, Toharlar ve Eski Uygurlarca kullanılmıştır. Bu yazıda sessiz harfler Uygur yazısına oranla çoktur ve /q, g/, /k, g/, /b, p/ birbirinden ayrılır.

Belli ki baskı öncesi bir font sorunu olmuş ve alfabe tablosundaki Mani harfleri ve kitabın giriş bölümünde 55. ve 56. sayfalarda bu harfler çıkmamıştır; kitaptaki şekline göre alfabe tablosu aşağıdaki gibi olmalıdır:

11 ÖZBAY: 48-55. s.

Aşağıda ayrıntılara inilmeden, Mani yazısında yaygın olarak kullanılan harf biçimleri gösterilmektedir:

Çeviri yazı karşılıkları	Başta	Ortada	Sonda
a	𐭀𐭁	𐭀	𐭀𐭁
ä	𐭀	𐭀	𐭀
b	𐭀	𐭀	𐭀
c, ç	𐭀𐭁	𐭀𐭁	𐭀𐭁
d	𐭀𐭁, 𐭀	𐭀𐭁, 𐭀	𐭀𐭁, 𐭀
f	𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀
g	𐭀	𐭀	𐭀
g (γ)	𐭀	𐭀	𐭀
h	𐭀	𐭀	𐭀
h (h, x)	𐭀	𐭀	𐭀
h̄	𐭀		
ı, i, e	𐭀	𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀
j (ž)	𐭀	𐭀	𐭀
k (q, k)	𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀
k (q̄, k̄)	𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀
l	𐭀	𐭀	𐭀
m	𐭀	𐭀 𐭀	𐭀
n	𐭀	𐭀	𐭀
o, u	𐭀	𐭀	𐭀
ö, ü	𐭀	𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀
p	𐭀	𐭀	𐭀
r	𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀	𐭀
s	𐭀	𐭀	𐭀
ş	𐭀	𐭀	𐭀
t	𐭀, 𐭀, 𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀	𐭀, 𐭀
v	𐭀	𐭀	𐭀
y	𐭀	𐭀, 𐭀	𐭀
z	𐭀	𐭀	𐭀
ç			𐭀

“I.F. Uygurlar ve Soğdlar” başlığında Uygurlarla Soğudların ilişkileriyle Uygurca ve Soğudca etkileşiminden söz edilmiştir. Soğudca MÖ III. ve MS X. yüzyıllar arasında konuşulan bir dil olup Tang hanedanı döneminde [618-907, 923-926] İpek Yolu’nun ticaret ve kültür dilidir. Soğudların Arami yazısına benzeyen ve Uygur yazısına da kaynaklık eden ayrı bir yazıları vardır. Uygurcayla Soğudca arasındaki etkileşim yazı sistemiyle kalmayıp diller arasında da kendisini göstermiştir. Yutaka YOSHIDA’nın makalesine göre Eski

Türkçenin Soğudcaya etkisi şu beş başlıkta toplanabilir:¹²

- Deyimler ve ifadeler arası etkileşme,
- Dilbilgisi unsurları ve ekler arası etkileşme,
- Çekimsiz yapılar arası etkileşme,
- Dil değiştirme ve kısa süreli alıntı kelimeler,
- Telaffuz etkileşmesi,

Bunun yanında Soğudcanın da Eski Uygurca'yı etkilediği ve bu etkinin söz varlığından çok söz diziminde görüldüğü ÖZERTURAL'a gönderme yapılarak verilir.

MS III. yüzyılda Mezopotamya'da Mani tarafından kurulan ve Avrupa'nın ortalarından Uzakdoğu'ya kadar geniş bir coğrafyada uzun süre etkili olan Manihaizm, "I.G. Mani ve Manihaizm" başlıklı bölümde ele alınmaktadır. Yine bu başlık altında Mani dini üzerine daha önce yapılan 1734-2008 yılları arasındaki başlıca çalışmaların künyeleri verilmiş ve bazılarının içerikleri birkaç cümleyle özetlenmiştir.

"II. Huastuanift" başlığını taşıyan bölümde metnin ışık ve karanlık arasındaki savaşa başladığı, on beş bölümden oluştuğu ve her bölümün başında bölüm numarasının söylendiği belirtilir. Her bölümde önce dinî bilgi ve kuralların verildiği, sonra bu kurallar çiğnenince işlenmiş olacak günahlar ve bu günahlardan kurtulmak için tövbe edildiği belirtilir. Willi BANG'dan itibaren yapılan bu bölümlemede A, B, C alt bölümleri yer alır ve bunlara dayanılarak yapılan bu çalışmanın tercüme bölümündeki genel bölümleme de şu şekildedir:

IA (muhtemelen bir girişin yer aldığı bu kısım elimizdeki *Huastuanift* nüshalarında kayıptır) /IB/IC; IIA/IIB/IIC; IIIA/IIIB/IIIC; IVA/IVB; VA/VB/VC; VIA/VIB; VIIA/VIIB; VIIIA/VIIIB/VIIIC; IXA/IXB; XA/XB; XIA/XIB; XIIA/XIIB; XIII A/XIII B; XIVA/XIV B; XVA/XVB/XIV C

Huastuanift, 1906'da Sir Aurel STEIN tarafından bulunmuştur. Yirmi den fazla nüshası bulunan eserin fragmanları bugün Berlin, St. Petersburg ve Londra'da saklanmaktadır. En bütünlüklü nüsha bu eserin de asıl bölümünü oluşturan Londra'daki Sir Aurel STEIN nüshasıdır. St. Petersburg'daki nüshanın ilk bölümü eksiktir. Berlin'deki nüshalarsa parçalar hâlinindedir Bu yüzden elimizdeki eserde Berlin ve St. Petersburg nüshaları, Londra nüshasını tamamlayıcı olarak kullanılmıştır. Yüz yıldan fazla bir süredir *Huastuanift* üzerine yapılan çalışmalar tarihî olarak sıralanmıştır. Eserin metni kurulurken

12 *age.*, 58. s.

Yutaka YOSHIDA: "Turco-Sogdian features", *Exegisti monumenta. Festschrift in Honour of Nicholas Sims-Williams*: Edited by Werner SUNDERMANN, Almut HINTZE and François DE BLOIS, Wiesbaden 2009, ss. 571-585. *Iranica* 17.

Almanya, İngiltere ve Rusya’da korunan bütün fragmanların bir araya getirilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir.

Eseri hazırlayan, metnin kurulumuyla ilgili olarak şunlara dikkat çekmiştir: Londra nüshasında ilk bölümdeki yaklaşık kırk satır eksik olduğu için metne Berlin U 8 ve U 10 demirbaş numaralı nüshalarla başlanmış ve sonra Londra nüshasına geçilmiştir. Metnin sonuna da Londra nüshasında bulunmayan St. Petersburg nüshasının sonunda bulunan iki satırlık bir bölüm eklenmiştir. “II.A. Metin” başlığıyla verilen yazı çevirimi bölümünde bütün nüshalar karşılaştırmalı okunup birleştirilerek nüshaların bir metinde gösterilmesi hedeflenmiştir. Her satırın sağ yanındaki numaralar arşiv bilgilerini göstermektedir (*hormuzta t(ä)ñri beş t(ä)ñri*_(U 8a,1) : Berlin’deki U 8 demirbaş numaralı fragmanın ön yüzünün birinci satırı).¹³ Metnin daha önceki yayımlarındaki okuma önerileri ve yorumlar, hem dipnotlarda gösterilmiş hem de açıklamalarda aktarılmıştır. Berlin’deki *Huastuanift* nüshalarından okunan fragmanların harf çevirisi yapılırken her fragmanın başında ilgili metne dair kısa bilgiler verilmiştir:

U 8 (T II D 178 IV)

- Mani yazısı
- 12 + 12 satır

ön yüz

1. xwrmwzt’...¹⁴

Bu şekilde metnin içeriği ve şekil özellikleri hakkında bilgi verildikten sonra metnin yazı çevirimi, tercümesi, Berlin nüshalarının harf çevirisi, Londra nüshasının harf çevirisi, St. Petersburg nüshasının harf çevirisi, açıklamalar ve dizin gelir.

Dizinde kelimelerin anlamı, metinde geçtiği yer ve alıntı kelimeler için hangi dilden geldiğine dair bilgiler bulunur. /a/ ve /e/ ile başlayan kelimelerin *Uigurisches Wörterbuch* (fiiller için yeni yayın)’daki, bazı kelimelerin de *Old Turkic Word Formation*’daki yerleri verilmiştir. Dizinde sehven yapılan hatalar aşağıdaki gibi düzeltilmelidir:

145^a *amranmak* “sevgi, sevmek” → *amranmak* “sevgi, sevmek”

145^b *ançola-* “sunma, takdim etme” → *ançola-* “sunmak, takdim etmek”

146^a *astar* ‘günah, suç’ kelimesinin metinde nerede geçtiği sehven yazılmamış olup eklenmelidir.

150^a *kolmak* “dileme, istemek” → *kolmak* “dileme, isteme”

13 *age.*, 78. s.

14 *age.*, 96. s.

150^b *kuvratı* “toplatmak, bir araya getirmek” → *kuvratı* “toplama, bir araya getirme”

152^b *puşi*, 153^a *suy* maddesinin metinde geçtiği yerlerin gösterildiği alıntılar eğik olmalı.

Dizinden sonra yararlanılan eserleri içeren “Kaynaklar” başlığı gelir. Burada bazı eserlerin basım yeri bilgisi verilirken bazılarında bu bilgi verilmemiştir. Saadet ÇAĞATAY’ın “Uygurcada Hendiadyoinler” makalesi ilk olarak Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Neşriyatı No. 3 yayım numarasıyla *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları 1940 - 1941*’de (DTCF Yıllık Çalışmaları Dergisinin 1. sayısından ayrı basım), (ss. 97-144.) 1941’de İstanbul’da; daha sonra 1944’te İstanbul’da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi *Yıllık Araştırmalar Dergisi I 1940 - 1941*’de (ss. 101-144) yayımlanmıştır. GABAIN’ın “Eski Türkçe” makalesi *Târîhî Türk Şîveleri*’nde 1979’da; *Alttürkische Grammatik*’in tercümesi de 1988’de yayımlanmıştır. *İslâm Ansiklopedisi C 5*, ss. 631-632’den ve *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi C 4*, ss. 287-288’den yararlanıldığı kaynaklarda belirtilmiş; ama bu künyelerdeki hangi makalenin kullanıldığı belirtilmemiştir. Jens Peter LAUT’a atfedilen *Bibliographie alttürkischer Studien...* Volker ADAM, Jens Peter LAUT ve Andreas WEISS’in ortak çalışmasıdır ve 2005 Freiburg’da değil, 2000’de Wiesbaden’de yayımlanmıştır. 2001’den beri de *Ural-Altaysche Jahrbücher Neu Folge*’de Jens Peter LAUT tarafından makale olarak ekler yayımlanmaktadır, şu ana kadar IX ek yayımlanmıştır. Mütercim Asım’a atfen yazılan kamus tercümesi Macdu’ d-dîn Abū Ṭâhir Muḥammed b. Ya ‘kūb al-FĪRŪZĀBĀDĪ’nin olup adı *al-Uḳyānūsū ‘l-Basīṭ fī Tarcamati ‘l-Ḳāmūsī ‘l-Muḥīṭ*’tir. Mütercimi Ahmed ‘Āşım CENĀNĪOĞLU’dur ve birinci cildi 1268’te, ikinci cildi 1269’da, üçüncü cildi 1272’de yayımlanmıştır.

Ekler başlığı altında da Berlin nüshalarının fragmanları, Londra nüshasının fragmanları ve St. Petersburg nüshasından örnek fragmanları ve Böğü Kağan’ın Mani dinini kabul edişinin anlatıldığı U 72 ve U 73 demirbaş numaralı fragmanların renkli fotoğrafları ile II. Dünya Savaşı’nda kaybolan T. II Y. 60a-b numaralı fragmanların Albert von LE COQ yayımına dayanan faksimilesi yer alır.

Burada kısaca tanıtmaya çalıştığımız bu kıymetli eseri, elbette birkaç sayfaya sığdıramayız. Eserin dili, içeriği, söz varlığı, açıklamaları Eski Uygurca’nın öğretilmeye başlandığı lisans öğrencilerinden Eski Uygurca araştırmacılarına kadar çok geniş bir kitleye hitap etmektedir. Bu *köp emgek* gerektiren değerli çalışması için Betül ÖZBAY’a teşekkür ediyoruz.